

Opracowanie przygotowane w ramach projektu:

Pojęcie małżeństwa w pryzmacie teorii wymogów imperatywnych

Tytuł opracowania:

*Małżeństwo w prawie spadkowym
(ekspertyza specjalistyczna)*

Autor opracowania:

Dr Katarzyna Dębińska-Domagala

Spis treści

Uwagi wstępne	3
Pozycja prawna małżonka w dziedziczeniu ustawowym.....	4
Pozycja prawna małżonka w dziedziczeniu testamentowym.....	11
Uwagi końcowe	14
Bibliografia:.....	15

Uwagi wstępne

Śmierć małżonka niejednokrotnie w sposób negatywny odbija się nie tylko w sferze emocjonalnej, ale i materialnej pozostającego przy życiu współmałżonka. Zmieniona sytuacja wymaga ochrony. Z tej perspektywy w niniejszej ekspertyzie ocenie będzie podlegać pozycja małżonka w prawie spadkowym.

W prawie polskim powołanie do spadku wynika z ustawy albo testamentu (art. 926 § 1 k.c.)¹. Wskazane źródła powołania mają charakter wyłączny, ponieważ poza nimi nie ma innych możliwości powołania do spadku². Ustawodawstwa, daje pierwszeństwo woli spadkodawcy. Dziedziczenie ustawowe zachodzi w przypadku gdy spadkodawca nie pozostawił po sobie ważnego testamentu oraz gdy spadkobiercy powołani nie chcą lub nie mogą dziedziczyć. Wyłączenie dziedziczenia ustawowego w razie istnienia ważnego testamentu stanowi jeden z przejawów obowiązywania w prawie cywilnym zasady autonomii woli podmiotu³.

Źródło powołania do spadku nie jest jedyną przesłanką jego nabycia. Fakt ten nie przesądza jeszcze kwestii dziedziczenia. Po stronie potencjalnego spadkobiercy, aby doszło do nabycia spadku musi jednocześnie wystąpić brak przesłanek negatywnych⁴ określonych przepisami Kodeksu cywilnego.

¹ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1610 ze zm., dalej jako: k.c.).

² J. S. Piątkowski, [w:] *System Prawa Cywilnego. T. IV. Prawo spadkowe*, red. J. S. Piątkowski Wrocław- Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1986, s. 94.

³ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *Komentarz do art. 931*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, Lex art. 931, Nt 1.

⁴ H. Witczak, *Wina w rozkładzie pożycia, a uprawnienia małżonka spadkodawcy w dziedziczeniu ustawowym*, MoP 2008, nr 22, s. 1885.

Pozycja prawna małżonka w dziedziczeniu ustawowym

Krąg spadkobierców ustawowych jest wyznaczany przez związki rodzinne oparte bądź na pokrewieństwie, bądź na innych rodzajach powiązań prawnych o charakterze rodzinnym, takich jak małżeństwo, przysposobienie lub powinowactwo⁵. Pozycja prawna małżonka spadkodawcy jest regulowana w sposób szczególny i zazwyczaj różni się od innych spadkobierców, co wynika z uwzględnienia przez ustawodawcę silnych więzi uczuciowych oraz wyjątkowej roli, jaką małżonek pełnił za życia spadkodawcy. Przepisy mają na celu złagodzenie sytuacji majątkowej oraz życiowej, która dotyka pozostającego przy życiu współmałżonka⁶. Małżonek, który pozostawał ze spadkodawcą w formalnym związku małżeńskim, w chwili otwarcia spadku dziedziczy z ustawy. Dokumentem stwierdzającym, że wskazane osoby zawarły związek małżeński jest akt stanu cywilnego. Akty stanowią wyłączny dowód zdarzeń w nich stwierdzonych (art. 3 p.a.s.c.)⁷. Doniosłość prawną ma tylko małżeństwo o skutkach cywilnoprawnych. Zawarcie małżeństwa wyznaniowego, nie uprawnia małżonków do dziedziczenia po sobie z ustawy. Trwałe i faktyczne rozłączenie nie jest natomiast okolicznością wykluczającą małżonka z dziedziczenia po sobie⁸. Od dziedziczenia wyłączony jest małżonek, który w chwili otwarcia spadku, nie pozostawał w związku małżeńskim. Oznacza to, że nie może dziedziczyć po spadkodawcy osoba, w stosunku do której zapadł prawomocny wyrok orzekający rozwód ze spadkodawcą. Od dziedziczenia wyłączony jest także małżonek w stosunku do którego prawomocnie orzeczono separację ze spadkodawcą (art. 935¹ k.c.). Toczące się w chwili śmierci spadkodawcy postępowanie rozwodowe lub postępowanie o separację podlega umorzeniu (art. 446 k.p.c.)⁹. Umorzenie postępowania skutkuje tym, że małżeństwo nie jest rozwiązane i taki małżonek pozostaje uprawniony do dziedziczenia¹⁰. Wcześniejsze wniesienie przez zmarłego małżonka pozwu o rozwód lub separację z winy drugiego małżonka ma istotne znaczenie. Może doprowadzić do wyłączenia od dziedziczenia małżonka pozostającego przy życiu, jeżeli żądanie było uzasadnione (art. 940 k.c.). Przywołana regulacja opiera się na założeniu, że współmałżonek, który zawinił wobec spadkodawcy, powinien być wyłączony od dziedziczenia po nim, ponieważ orzeczeniu rozwodu z

⁵ J. S. Piątkowski, B. Bogudar Kordasiewicz, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 72.

⁶ M. Załucki, *Wydzielenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010, s. 103.

⁷ Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. - Prawo o aktach stanu cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 1378 ze zm., dalej jako p.a.s.c.).

⁸ J.S. Piątkowski, A. Kawałko, H. Witczak, [w:] *System Prawa Prywatnego. T. 10, Prawo spadkowe*, red. Bogudar Kordasiewicz, Warszawa 2015, s. 241.

⁹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r., - Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 1550 ze zm., dalej jako k.p.c.).

¹⁰ H. Witczak, A. Kawałko, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2023, s. 128.

jego winy, stanęła śmierć spadkodawcy¹¹. Wystąpieniem o rozwód z winy małżonka w rozumieniu przepisu art. 940 § 1 k.c. jest również wyrażenie przez spadkodawcę - pozwanego w sprawie o rozwód - zgody na rozwód z winy powoda¹². Z kolei skuteczne zgłoszenie w sprawie o rozwód żądania zaniechania orzekania o winie obojga małżonków wyłącza dopuszczalność dowodzenia winy pozostałego przy życiu małżonka w procesie wytoczonym na podstawie art. 940 k.c.¹³. Wyłączenie małżonka od dziedziczenia następuje na mocy orzeczenia sądu (art. 940 § 2 zd. 1 k.c.). Wobec tego sąd musi, stwierdzić czy doszło do trwałego i zupełnego rozkładu pożycia i czy nastąpiło on z winy małżonka pozostałego przy życiu. Orzeczenie wydane na podstawie art. 940 k.c. ma charakter konstytutywny i wywołuje skutki ex tunc, tj. od chwili otwarcia spadku. Skutki wyłączenia dotyczą wyłącznie dziedziczenia ustawowego, małżonek może jednak dziedziczyć na podstawie testamentu lub otrzymać zapis zwykły czy windykacyjny¹⁴. Wyłączenia może żądać każdy z pozostałych spadkobierców ustawowych powołanych do dziedziczenia w zbiegu z małżonkiem. Termin do wytoczenia powództwa wynosi sześć miesięcy od dnia, w którym spadkobierca dowiedział się o otwarciu spadku, nie więcej jednak niż jeden rok od otwarcia spadku (art. 940 § 2 zd. 2 k.c.).

Od dziedziczenia z ustawy wyłączony jest małżonek, w stosunku do którego zapadło orzeczenie stwierdzające nieistnienie małżeństwa między nim a spadkodawcą. Chodzi o związek, w którym nie zostały zachowane przesłanki określone art. 1 k.r.o.¹⁵, takie jak min. różnica płci nupturientów, jednoczesna obecność, złożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński, złożenie oświadczenia przed kierownikiem Urzędu Stanu Cywilnego albo w obecności duchownego. Niezachowanie przesłanek z art. 1 k.r.o. dotyczy zawarcia małżeństwa zarówno formie cywilnej jak i wyznaniowej ze skutkiem cywilnym. Powództwo o ustalenie nieistnienia małżeństwa może wytoczyć każdy kto ma w tym interes prawny (art. 2 k.r.o.). Śmierć spadkodawcy jak również rzekomego małżonka spadkodawcy nie stoi na przeszkodzie wytoczeniu powództwa o ustalenie nieistnienia małżeństwa jak również kontynuowaniu toczącego się procesu po śmierci spadkodawcy¹⁶.

Od dziedziczenia z ustawy wyłączony jest małżonek, w stosunku do którego prawomocnie orzeczono unieważnienie małżeństwa ze spadkodawcą. Zasadą wyrażoną w art. 18 zd. 1 k.r.o. jest niedopuszczalność

¹¹ H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013, s. 96.

¹² Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 sierpnia 1983 r., III CZP 38/83, Legalis nr 23847.

¹³ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 2 lipca 1985 r., III CZP 39/85, Legalis nr 24847.

¹⁴ Skutki wyłączenia od dziedziczenia na podstawie art. 940 k.c., nie są tak daleko idące jak w przypadku uznania spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia, zob. H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, *op.cit.*, s. 393 i n.

¹⁵ Ustawa z 25 lutego 1964 r., - Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm., dalej jako k.r.o.).

¹⁶ W. Borysiak, *Komentarz do 931*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. W. Borysiak, Warszawa 2024, Legalis Nt 52.

unieważnienia małżeństwa po jego ustaniu. Czyli w szczególności po śmierci jednego z małżonków. Wyjątki od powyższej zasady nie obejmują dwóch sytuacji: unieważnienia ze względu na pokrewieństwo między małżonkami oraz z powodu pozostawania przez jednego z małżonków w chwili zawarcia małżeństwa w zawartym poprzednio związku małżeńskim (art. 18 zd. 2 k.r.o.). W sytuacji, gdy rozpoczęte już postępowanie o unieważnienie małżeństwa nie zakończyło się za życia obojga małżonków, dalsze jego losy zależą od tego, który z nich wniósł powództwo w sprawie¹⁷. Po śmierci małżonka (powoda), który wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa postępowanie się zawiesza w oczekiwaniu na decyzję jego zstępnych, co do unieważnienia małżeństwa. Zstępni mogą w ciągu sześciu miesięcy po wydaniu postanowienia o zawieszeniu zgłosić wnioski o podjęcie postępowania (art. 19 § 2 k.r.o. i art. 450 § 2 k.p.c.). Bezskuteczny upływ powyższego terminu skutkuje umorzeniem postępowania, w rezultacie zachowaniem przez małżonka pozostałego przy życiu ustawowego tytułu powołania do dziedziczenia¹⁸. Po śmierci małżonka (pozwanego) proces toczy się z udziałem kuratora ustanowionego w miejsce zmarłego małżonka (art. 19 § 1 k.r.o. i art. 450 § 3 k.p.c.). Na gruncie prawa polskiego nie występuje nieważność małżeństwa z mocy prawa. W konsekwencji, jeśli nie zostało wytoczone powództwo o unieważnienie małżeństwa i nie zapadł prawomocny wyrok unieważniający małżeństwo, małżonek, w odniesieniu do którego istnieją podstawy unieważnienia małżeństwa dziedziczy z ustawy. Prawomocny wyrok unieważniający małżeństwo, ma skutek wsteczny. Oznacza to, że osoba, w stosunku do której zapadł wyrok unieważniający jej małżeństwo ze spadkodawcą po otwarciu spadku nie dochodzi do dziedziczenia po nim¹⁹. Wobec tego osoba dotychczas traktowana jak małżonek nie uzyskuje żadnych uprawnień wynikających z małżeństwa²⁰.

W dziedziczeniu ustawowym pozycja małżonka jako spadkobiercy ustawowego nie jest uzależniona od rodzaju ustroju majątkowego²¹, jaki istniał między małżonkami. Ustrój ten decyduje jedynie o składzie majątku spadkowego. W przypadku gdy małżonkowie pozostawali we wspólności majątkowej ustawowej lub umownej, w chwili śmierci jednego z nich wspólność łączna ustaje i przekształca się we wspólność w częściach ułamkowych. W takiej sytuacji udziały małżonków w majątku wspólnym co do zasady są równe (art. 43 § 1 k.r.o.).²² Niezależnie od tego sąd może ustalić na żądanie małżonków nierówne

¹⁷ M. Łączkowska-Porawska, *Komentarz do art. 931*, [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz*, red M. Gutowski, Warszawa 2022, Legalis art. 931, Nb 5.

¹⁸ H. Witczak, *Wina*, *op.cit.*, s. 1885.

¹⁹ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *Komentarz do art. 931*, *op.cit.*, Lex art. 931, Nt 17.

²⁰ M. Łączkowska-Porawska, *Komentarz do art. 931*, *op.cit.*, Legalis art. 931, Nb 7.

²¹ Pomędzy małżonkami może istnieć jeden z trzech możliwych ustrojów majątkowych: ustawowy, umowny, bądź przymusowy.

²² Umowa majątkowa małżeńska może stanowić inaczej (art. 51¹ k.r.o.)

udziały w majątku wspólnym uwzględniając stopień, w którym każdy z małżonków przyczynił się do powstania tego majątku. Spadkobiercy zmarłego małżonka mogą wystąpić z takim żądaniem tylko w wypadku, gdy spadkodawca wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa albo rozwód lub wystąpił o orzeczenie separacji, a następnie zmarł (art. 43 § 2 k.r.o.) Takie rozstrzygnięcie sądu będzie miało istotne znaczenie prawnosпадkowe, wpływa bowiem na zakres spadku.

Pomiędzy małżonkami w chwili śmierci jednego z nich może obowiązywać ustrój rozdzielności majątkowej pełnej (por. art. 51–51¹ k.r.o., art. 52–54 k.r.o.) albo rozdzielności majątkowej z wyrównaniem dorobków (art. 51²–51⁵ k.r.o.). Pełna rozdzielność majątkowa jako ustrój majątkowy charakteryzuje się tym, że jego istnienie lub ustanie nie powoduje skutków w zakresie odrębnych regulacji rodzinnoprawnych. W kontekście prawa spadkowego szczególna sytuacja wystąpi, jeśli pomiędzy małżonkami istniał ustrój rozdzielności majątkowej z wyrównaniem dorobków. Istota tego ustroju staje się widoczna dopiero po jego ustaniu, w szczególności wyniku śmierci jednego z małżonków, ponieważ wtedy powstaje możliwość wyrównania dorobków. Zgodnie z art. 51⁵ k.r.o. w razie śmierci jednego z małżonków, wyrównanie dorobków następuje między jego spadkobiercami a małżonkiem pozostałym przy życiu. Dorobkiem każdego z małżonków jest wzrost wartości jego majątku po zawarciu umowy majątkowej. Dorobek oblicza się według stanu majątku z chwili ustania rozdzielności majątkowej i według cen z chwili rozliczenia. (art. 51³ § 1 i 3 k.r.o.). Wyrównanie dorobków następuje przez zapłatę lub przeniesienie prawa (art. 51⁴ k.r.o.). Pozwala to małżonkowi słabszemu ekonomicznie, który z powodu wypełniania obowiązków rodzinnych lub innych przyczyn np. zdrowotnych żądać przyrostu wartości majątku osobistego współmałżonka. Roszczenie w tym przedmiocie jest uzasadnione, o ile istnieje różnica wartości obu dorobków²³. Roszczenie o wyrównanie dorobków może przysługiwać zarówno małżonkowi pozostałemu przy życiu wobec spadkobierców, jak i spadkobiercom wobec małżonka. W zależności od tego, komu roszczenie o wyrównanie dorobku będzie przysługiwać to będzie stanowić albo wierzytelność wchodząca w skład spadku, albo dług obciążający spadek²⁴. Istnienie "ważnego powodu" (art. 51⁴ § 2 k.r.o.) daje spadkobiercom małżonka możliwość wystąpienia z żądaniem zmniejszenia obowiązku wyrównania dorobków tylko wtedy gdy spadkodawca wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa albo o rozwód lub wystąpił o orzeczenie separacji (art. 51⁵ § 2 k.r.o.).

Prawo polskie w sposób u przywilejowany traktuje małżonka spadkodawcy. Przejawia się to nie

²³H. Witzak, A. Kawałko, *Prawo spadkowe, op.cit.*, s. 129; M. Załucki, Komentarz do art. 51³, [w:] Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Warszawa 2023, s. 278.

²⁴E. Niezbecka, *Komentarz do art. 931*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. T. IV. Spadki*, Warszawa 2008, s. 63.

tylko w wielkości udziałów w spadku, ale w szeregu uprawnień szczególnych²⁵ wśród których należy wskazać ustawowy zapis naddziałowy (939 k.c.) oraz uprawnienie do korzystania w ciągu trzech miesięcy od otwarcia spadku z mieszkania i urządzenia domowego w dotychczasowym zakresie (art. 923 k.c.).

Przy dziedziczeniu ustawowym korzystna pozycja małżonka przejawia się w tym, że małżonek ma prawo do dziedziczenia w grupie pierwszej (art. 931 § 1 k.c.), drugiej (art. 932 § 1-3 k.c.) i trzeciej (art. 932 § 4-5 k.c.). W zbiegu ze zstępnymi spadkodawcy jego udział nie może być mniejszy niż jedna czwarta spadku (art. 931 § 1 k.c.). W zbiegu z rodzicami, rodzeństwem i zstępnymi rodzeństwa udział spadkowy małżonka spadkodawcy wynosi połowę (art. 933 § 1 k.c.). Jest to udział sztywny. W braku zstępnych spadkodawcy jego rodziców, rodzeństwa i ich zstępnych, cały spadek przypada małżonkowi spadkodawcy.

Korzystne ukształtowanie sytuacji małżonka przy dziedziczeniu ustawowym przejawia się również wspomnianym ustawowym zapisie naddziałowym²⁶. Zgodnie z art. 939 k.c. małżonek dziedziczący z ustawy w zbiegu z innymi spadkobiercami, wyjąwszy zstępnych spadkodawcy, którzy mieszkali z nim razem w chwili jego śmierci, może żądać ze spadku ponad swój udział spadkowy przedmiotów urządzenia domowego, z których za życia spadkodawcy korzystał wspólnie z nim lub wyłącznie sam. Do roszczeń małżonka z tego tytułu stosuje się odpowiednio przepisy o zapisie zwykłym. Uprawnienie powyższe nie przysługuje małżonkowi, jeżeli wspólne pożycie małżonków ustało za życia spadkodawcy (939 k.c.). Wskazane uprawnienie na płaszczyźnie prawnej łądzi następstwo śmierci współmałżonka i jest realizowane poprzez przyznanie mu oprócz przypadającego udziału spadkowego, przedmiotów urządzenia domowego, z którego może korzystać bez oczekiwania na dział spadku²⁷. Uprawnienie z art. 339 k.c. przysługuje tylko małżonkowi dziedziczącemu z ustawy po swoim zmarłym współmałżonku²⁸. Ponadto przesłanką uprawniającą małżonka do przedmiotów urządzenia domowego na podstawie art. 939 k.c. jest pozostawianie ze spadkodawcą w związku małżeńskim na dzień otwarcia spadku. Nie przysługuje małżonkowi spadkodawcy możliwość żądania ze spadku ponad jego udział przedmiotów urządzenia

²⁵ E. Niezbecka, *Komentarz do art. 931, op.cit.*, s. 63; P. Księżak, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2017, s. 134.

²⁶ Określenie ustawowy zapis naddziałowy odzwierciedla kluczowe aspekty tego uprawnienia między innymi to, że przysługuje z mocy ustawy, że mają do niego zastosowanie odpowiednie przepisy o zapisie zwykłym oraz, że umożliwia małżonkowi spadkodawcy żądania czegoś ponad przysługujący mu udział spadkowy, J. Kuźmicka - Sulikowska, *Komentarz do art. 939*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2023, Legalis art. 939, Nb 1.

²⁷ B. Kucia, *Komentarz do art. 939*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, Lex art. 939, Nt 1.

²⁸ Małżonek spadkodawcy jeśli dochodzi do dziedziczenia po swoim małżonku na podstawie testamentu nie będzie mógł skorzystać z uprawnienia z art. 939 k.c. Oprócz tego małżonek spadkodawcy zostaje pozbawiony uprawnienia do żądania przedmiotów urządzenia domowego we wszystkich okolicznościach wyłączających go od takiego dziedziczenia (np. w razie uznania niegodności dziedziczenia (art. 928 k.c.), wydziedziczenia (1008 k.c.), wyłączenie od dziedziczenia ustawowego orzeczeniem sądu (art. 940 k.c.), zrzeczenie się dziedziczenia (1048 k.c.)

domowego jeżeli wspólne pożycie małżonków ustało za życia spadkodawcy. Wobec tego z uprawnienia tego nie będzie mogła skorzystać osoba pozostająca w separacji faktycznej, ponieważ dochodzi wówczas do zerwania więzi osobistych i gospodarczych między małżonkami²⁹. Małżonek spadkodawcy nie może żądać wydania przedmiotów urządzenia domowego, jeżeli do dziedziczenia w zbiegu z nim dochodzą zstępni spadkodawcy, którzy mieszkali razem z nim w chwili jego śmierci. Wyłączenie uprawnienia małżonka w takim przypadku ma swoje uzasadnienie, gdyż nie ma powodu stawiać wyżej małżonka w stosunku do zstępnych spadkodawcy, którzy znajduje się w analogicznej sytuacji. O tym co należy zaliczyć do przedmiotów urządzenia domowego zależy od okoliczności konkretnego przypadku w szczególności sytuacji majątkowej małżonków. Pojęcie to obejmuje przede wszystkim prawo własności rzeczy ruchomych. Z zakresu tego pojęcia wyklucza się przedmioty o znacznej wartości nabyte jako lokata kapitału lub w celu inwestycyjnym³⁰.

Korzystne ukształtowanie sytuacji małżonka³¹ przy dziedziczeniu ustawowym przejawia się także poprzez uprawnienie do korzystania w ciągu trzech miesięcy od otwarcia spadku z mieszkania i urządzenia domowego w dotychczasowym zakresie (art. 923 k.c.). Podstawę wskazanej regulacji stanowią względy natury humanitarnej wynikające z naturalnej potrzeby ochrony małżonka i osób bliskich zamieszkujących w chwili śmierci ze spadkodawcą, a które na skutek jego śmierci tracą prawo do korzystania z mieszkania i przedmiotów urządzenia domowego. Regulacja ta nie tylko tymczasowo chroni małżonka i osoby bliskie, ale także daje im czas na znalezienie nowego miejsca zamieszkania oraz dostosowanie się do zmian, jakie nastąpiły wskutek śmierci spadkodawcy. Istnienie tego uprawnienia nie zależy od tego, czy uprawnione osoby mają inne możliwości zapewnienia sobie mieszkania lub czy otrzymały inne korzyści ze spadku³². Uprawnienie do korzystania z mieszkania i urządzenia domowego małżonek nabywa jeżeli stale mieszkał ze współmałżonkiem w chwili jego śmierci, przy czym ustawa nie nakłada wymogu, prowadzenia z nim

²⁹H. Witczak, *Wina, op.cit.*, s. 1889. Sam fakt braku wspólnego zamieszkania nie jest przesądzający o separacji faktycznej mogą bowiem zachodzić okoliczności usprawiedliwiające taką okoliczność (np. studia bądź praca w innej miejscowości lub zagranicą czy też długotrwały pobyt w szpitalu lub sanatorium).

³⁰M.in. M. Habdas, *Pozycja prawna małżonka spadkodawcy na tle porównawczym*, Rejent 2006, nr 2, s. 71–72.

³¹Krąg podmiotów uprawnionych do dalszego zamieszkania przysługuje ściśle określone kręgowi podmiotów. Obok małżonka są to inne osoby bliskie z reguły osoby spokrewnione lub spowinowaczone, ale także pozostające ze spadkodawcą w innym stosunku faktycznym (np. konkubinacie). Z kręgu podmiotów uprawnionych do dalszego zamieszkania małżonka wyłącza prawomocne orzeczenie rozwodu lub separacji za życia spadkodawcy (art. 58 i 61¹ k.r.o.). W świetle wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 2 lutego 2011 r., II GSK 168/10, Lex nr 1071066 nie można wykluczyć, że małżonkowie pozostający w separacji w konkretnych okolicznościach pozostają wobec siebie w relacjach uzasadniających dokonanie oceny o pozostawieniu względem siebie „osobami bliskimi”.

³²A. Kawałko, *Komentarz do art. 923 [w:] Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, Lex art. 991, Nt 1.

wspólnego gospodarstwa domowego. Wszelkie rozrządzenia spadkodawcy wyłączające lub ograniczające to uprawnienie jest nieważne (art. 923 § 1 zd. 2. k.c.).

Pozycja prawna małżonka w dziedziczeniu testamentowym

Dziedziczenie ustawowe opiera się na sztywnym schemacie, uwzględnia sytuacje typowe. Z tego punktu widzenia ustawodawca wskazuje krąg spadkobierców ustawowych, kolejność ich dziedziczenia oraz wielkość udziałów w spadku. Często reguły te odpowiadają woli spadkodawcy, co sprawia, że nie ma potrzeby sporządzania testamentu. Jednak czasami ustawowy porządek dziedziczenia prowadzi do skutków, które spadkodawca wolałby uniknąć, ponieważ prowadzą do pokrzywdzenia lub niesłusznego uprzywilejowania spadkobierców. Dlatego spadkodawca decyduje się na dokonanie rozrządzeń testamentowych zgodnych z jego wolą odmiennych od tych, jakie wynikałyby ze sztywnych reguł dziedziczenia³³.

W sytuacji dziedziczenia testamentowego, pozycja małżonka nie jest tak silnie uprzywilejowana jak w dziedziczeniu ustawowym. Swoboda testowania pozwala spadkodawcy na wybór dowolnej osoby jako spadkobiercy również spoza kręgu spadkobierców ustawowych. Spadkodawca ma również możliwość przeznaczenia dla wybranych osób korzyści majątkowych, przy czym nie czynni to tych osób spadkobiercami (zapisy). W związku z tym, pozycja prawna małżonka w dziedziczeniu testamentowym jest zależna od decyzji zmarłego współmałżonka. Niemniej jednak, brak powołania małżonka do dziedziczenia nie oznacza, że ten nie ma żadnych uprawnień. Ochrona interesów małżonka, zstępnych i rodziców ma postać zachowku tj. roszczenia pieniężnego³⁴. Roszczenie to nie daje możliwości uprawnionemu dojścia do dziedziczenia po spadkodawcy, natomiast realizuje jego prawo w postaci oznaczonej kwoty pieniężnej³⁵. W polskim systemie prawnym instytucja zachowku została zatem ukształtowana jako wierzytelność. Spadkobierca uprawniony do zachowku jest wierzycielem spadkobiercy.

Przez zachówek ustawodawca ogranicza swobodę testowania (dysponowania majątkiem na wypadek śmierci). Wskazuje się, że ustawa w ten sposób zmierza do realizacji wartości jakimi są ochrona (dobro) rodziny. Zachówek ma na celu ograniczenie możliwości dysponowania majątkiem właśnie w celu ochrony przed „arbitralnością” decyzji spadkodawcy i ma służyć urzeczywistnieniu sprawiedliwego

³³ J. S. Piątkowski, B. Bogudar Kordasiewicz, *Prawo spadkowe, op.cit.*, s. 102.

³⁴ W doktrynie odróżnia się prawo do zachowku od roszczenia o zachówek. Roszczenie o zachówek wynika z prawa do zachowku. Z prawa do zachowku mogą wynikać inne roszczenia niż roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej, np. uprawnienie do żądania zmniejszenia zapisów i poleceń, M. Załucki *Komentarz do art. 991, [w:] Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, Lex art. 991, Nt 9.

³⁵ A. Sylwestrzak, *Komentarz do art. 991, [w:] Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, Lex art. 991, Nt 1.

podziału schedy spadkowej przy uwzględnieniu uzasadnionych zdaniem ustawodawcy praw najbliższych³⁶.

Krąg osób uprawnionych do zachowku jest wąski, a jego ograniczenie jest związane z zamiarem ochrony jedynie osób najbliżej spokrewnionych ze spadkodawcą. W myśl art. 991 k.c. jest to uprawnienie przyznane zstępnym, małżonkowi oraz rodzicom spadkodawcy, którzy byliby powołani do spadku z ustawy. Osobom uprawnionym należy się określona część wartości udziału spadkowego, który by im przypadł w dziedziczeniu ustawowym. Spadkodawca ma możliwość wyboru sposobu zapewnienia uprawnionym należnego zachowku: może powołać uprawnionego do dziedziczenia, ustanowić na jego rzecz zapis lub jeszcze przed śmiercią dokonać darowizny. W sytuacji, gdy uprawniony nie otrzymał żadnej ze wskazanych postaci należnego mu zachowku, wówczas przysługuje mu roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej potrzebnej do jego pokrycia. Jeżeli zaś wartość otrzymanej korzyści jest niższa niż należny zachówek, uprawnionemu przysługuje roszczenie o uzupełnienie sumy potrzebnej do pokrycia zachowku³⁷. Roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej koniecznej do uzupełnienia zachowku jak podkreślono powyżej powstaje wtedy, gdy prawo do zachowku nie zostało zaspokojone przez spadkodawcę w inny sposób, przy czym katalog tych sposobów ma zamknięty charakter i obejmuje powołanie do spadku, darowiznę lub zapis. Regułę tę potwierdza art. 996 k.c., według którego darowiznę dokonaną przez spadkodawcę na rzecz uprawnionego do zachowku zalicza się na należny mu zachówek. Zgodnie zaś z art. 993 k.c. przy obliczaniu wysokości zachowku do spadku dolicza się darowizny i zapisy windykacyjne dokonane przez spadkodawcę. O zaliczeniu konkretnego przysporzenia na poczet zachowku, a także o doliczeniu tego przysporzenia do substratu zachowku, decyduje możliwość uznania go za należące do jednej ze wskazanych kategorii³⁸.

Co do zasady wysokość zachowku wynosi połowę wartości udziału jaki przypadłby uprawnionemu przy dziedziczeniu ustawowym. Natomiast wysokość zachowku wynosi dwie trzecie wartości tego udziału jeżeli uprawniony do zachowku jest osobą małoletnią albo trwale niezdolną do pracy (art. 991 § 1 k.c.). Wysokość zachowku obejmuje trzy etapy: Po pierwsze ustala się wysokość udziału spadkowego, który stanowi podstawę do obliczenia zachowku (art. 992 k.c.). Po drugie ustala się substrat zachowku³⁹ (art.

³⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 30 maja 2019 r., IACA 794/18, Legalis nr 2241971.

³⁷ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *Komentarz do art. 931*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, Lex art. 991, Nt 5.

³⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2022 r., II CSKP 134/22, Lex nr 3418007.

³⁹ Substrat zachowku to czysta wartość spadku powiększona o darowizny, (zob. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 4 kwietnia 2013 r., V ACa 842/12, Legalis nr 719174) oraz zapisy windykacyjne.

993-995 k.c.). Po trzecie mnoży się substrat zachowku przez ułamek, który wyraża udział stanowiący podstawę do obliczenia zachowku.

Instytucją pozwalającą spadkodawcy w testamencie pozbawić uprawnionych tj. zstępnych, małżonka i rodziców prawa do zachowku jest wydziedziczenie (1008 k.c.)⁴⁰. Jest to sankcja w stosunku do nagannego postępowania uprawnionego. Skutek wydziedziczenia jest związany ze ściśle określonym podmiotem i powstaje tylko wtedy, gdy istnieje uznany przez prawo powód wydziedziczenia. Przyczyną wydziedziczenia może być: uporczywe postępowanie w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego wbrew woli spadkodawcy; dopuszczenie się względem spadkodawcy jednej z najbliższych mu osób umyślnego przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności albo rażącej obrazy czci; uporczywe nie dopełnia względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych. Przyczyna wydziedziczenia uprawnionego do zachowku powinna wynikać z treści testamentu (1009 k.c.). Spadkodawca nie może wydziedziczyć uprawnionego do zachowku, jeżeli mu przebaczył. Jeżeli w chwili przebaczenia spadkodawca nie miał zdolności do czynności prawnych, przebaczenie jest skuteczne, gdy nastąpiło z dostatecznym rozeznaniem (1010 k.c.). Gdy spadkodawca przebaczył spadkobiercy po wydziedziczeniu go w testamencie, wydziedziczenie to jest bezskuteczne bez względu na formę, w jakiej przebaczenie nastąpiło⁴¹.

Należy zauważyć, że wydziedziczenie jako pozbawienie prawa do zachowku w skutkach jest zbliżone do innych instytucji prawa spadkowego. Uprawnienie do zachowku nie przysługuje zstępny, małżonkowi oraz rodzicom spadkodawcy jeżeli osoby te zostały wyłączone od dziedziczenia, traktuje się je tak jakby nie dożyły chwili otwarcia spadku. Dotyczy to następujących sytuacji: uznanie za niegodnego dziedziczenia (art. 928 § 2 k.c.), wyłączenie od dziedziczenia małżonka w trybie art. 940 k.c., zrzeczenie się dziedziczenia (art. 1049 § 2 k.c.), odrzucenie spadku (art. 1020 k.c.).

⁴⁰Jest to kodeksowa terminologia, której nie należy mylić z potocznym rozumieniem wydziedziczenia jako wyłączenia spadkobiercy ustawowego od dziedziczenia (testament negatywny) - spadkobierca wyłączony od dziedziczenia nie jest pozbawiony prawa do zachowku, M. Pazdan, *Komentarz do art. 1008*, [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 450–1088*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, Legalis art. 1008, Nt. 1.

⁴¹ Uchwała Sądu Najwyższego - Izba Cywilna z dnia 14 czerwca 1971 r., III CZP 24/71, Legalis, nr 15487.

Uwagi końcowe

W niniejszej ekspertyzie omówione zostały przepisy prawa spadkowego związane z małżonkiem jako spadkobiercą po zmarłym współmałżonku. Obejmują one zarówno przepisy bezpośrednio dotyczące sytuacji małżonka, jak i te, które odnoszą się do wszelkich spadkobierców, w tym także małżonka, w dziedziczeniu ustawowym i testamentowym. Pozycja małżonka w dziedziczeniu ustawowym jest bardzo korzystna. Przepisy łagodzą sytuację materialną i życiową, jaką napotyka pozostający przy życiu małżonek. Ochrona praw małżonka należy do podstawowych założeń prawa spadkowego. Małżonek spadkodawcy jako jedyny ma prawo do dziedziczenia w trzech pierwszych grupach. Dziedziczenie ustawowe gwarantuje małżonkowi korzyści ze spadku, zazwyczaj dlatego, że w jakimś stopniu przyczynia się do zgromadzenia tego majątku. Pozostawanie ze spadkodawcą w formalnym związku małżeńskim w chwili otwarcia spadku jest kluczowe. Ustawodawca uwzględnia rolę jaką pełni małżonek za życia spadkodawcy co uwidacznia się w dziedziczeniu ustawowym w wysokości udziału spadkowego, który nie może być niższy niż jedna czwarta spadku, a w dziedziczeniu w zbiegu z rodzicami, rodzeństwem i zstępnymi rodzeństwa minimalny udział małżonka wynosi połowę spadku. Nie tylko wielkość udziałów w spadku stanowi uprzywilejowaną pozycję małżonka w stosunku do pozostałych spadkobierców, ale w uprawnieniu w postaci ustawowego zapisu naddziałowego oraz uprawnieniu do korzystania w ciągu trzech miesięcy od otwarcia spadku z mieszkania i urządzenia domowego w dotychczasowym zakresie. W dziedziczeniu testamentowym ochrona prawna małżonka znajduje wyraz w instytucji zachowku, który zapewnia mu korzyść ze spadku nawet wbrew woli zmarłego współmałżonka. Wzmocnienie pozycji małżonka w prawie spadkowym należy uznać za rozwiązanie prawidłowe.

Bibliografia:

Akty normatywne

Ustawa z 25 lutego 1964 r., - Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.).

Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 1610 ze zm.).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r., - Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 1550 ze zm.).

Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. - Prawo o aktach stanu cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 1378 ze zm.).

Orzecznictwo

Uchwała Sądu Najwyższego - Izba Cywilna z dnia 14 czerwca 1971 r., III CZP 24/71, Legalis, nr 15487.

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 sierpnia 1983 r., III CZP 38/83, Legalis nr 23847.

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 2 lipca 1985 r., III CZP 39/85, Legalis nr 24847.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2022 r., II CSKP 134/22, Lex nr 3418007.

Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 2 lutego 2011 r., II GSK 168/10, Lex nr 1071066.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 4 kwietnia 2013 r., V ACa 842/12, Legalis nr 719174

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 30 maja 2019 r., IACA 794/18 , Legalis nr 2241971.

Literatura:

Borysiak W., *Komentarz do 931*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. W. Borysiak, Warszawa 2024, Legalis Nt 52

Habdas M., *Pozycja prawna małżonka spadkodawcy na tle porównawczym*, Rejent 2006, nr 2.

Kawałko A., *Komentarz do art. 923* [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, Lex art. 991, Nt 1.

Księżak P., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2017.

Kucia B., *Komentarz do art. 939*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019, Lex art. 939, Nt 1.

Kuźmicka – Sulikowska J., *Komentarz do art. 939*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2023, Legalis art. 939, Nb 1.

Łączkowska-Porawska M., *Komentarz do art. 931*, [w:] *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz*, red M. Gutowski, Warszawa 2022, Legalis art. 931, Nb 5.

- Niezbecka E., *Komentarz do art. 931*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. T. IV. Spadki*, Warszawa 2008.
- Pazdan M., *Komentarz do art. 1008*, [w:] *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 450–1088*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, Legalis art. 1008, Nt 1.
- Piątkowski J. S., [w:] *System Prawa Cywilnego. T. IV. Prawo spadkowe*, red. J. S. Piątkowski Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1986.
- Piątkowski J. S., Bogudar Kordasiewicz B., *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2011.
- Piątkowski J.S., A. Kawałko A., H. Witczak H., [w:] *System Prawa Prywatnego. T. 10, Prawo spadkowe*, red. Bogudar Kordasiewicz, Warszawa 2015.
- Skowrońska-Bocian E., Wierciński J, *Komentarz do art. 931*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, Lex art. 931, Nt 1.
- Sylwestrzak A., *Komentarz do art. 991*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022, Lex art. 991, Nt 1.
- Witczak H., Kawałko A., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2023.
- Witczak H., *Wina w rozkładzie pożycia, a uprawnienia małżonka spadkodawcy w dziedziczeniu ustawowym*, MoP 2008, nr 22.
- Witczak H., *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013.
- Załucki M., *Komentarz do art. 51³*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Warszawa 2023.
- Załucki M., *Komentarz do art. 991*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, Lex art. 991, Nt 9.
- Załucki M., *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010.